

Коростіянець Т. П. Індивідуальна освітня траєкторія студента: аналіз трактувань понять / Т. П. Коростіянець // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2020 р. – Вип. №30. – С.73-80.

2020

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Annotation. Korostyanets TP Individual educational trajectory of the student: analysis of interpretations of concepts. The article is devoted to the analysis of existing interpretations of the concept of "individual educational trajectory" in relation to university students. The search for possible conditions for the implementation of individual educational trajectories of students in the practice of universities becomes an important area of their activities. The choice, construction and implementation of an individual educational trajectory allow the student to develop exactly those personality qualities that are in demand in modern society.

Key words: *individualization of the learning process; individual educational student trajectory; individual educational route; individual educational program.*

Аннотация. Коростіянець Т.П. Індивідуальна освітня траєкторія студента: аналіз трактувань понять. Стаття посвячена аналізу існуючих трактувань поняття "індивідуальна освітня траєкторія" в відношенні студентів вузу. Пошук можливих умов реалізації індивідуальних освітніх траєкторій студентів в практиці університетів стає важливим напрямком їх діяльності. Вибір, побудова і реалізація індивідуальної освітньої траєкторії дозволяють студенту розвивати саме ті якості особистості, які востребовані сучасним суспільством.

Ключевые слова: *индивидуализация процесса обучения; индивидуальная образовательная траектория студента; индивидуальный образовательный маршрут; индивидуальная образовательная программа.*

ІНДІВІДУАЛЬНА ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ СТУДЕНТА:

АНАЛІЗ ТРАКТУВАНЬ ПОНЯТТЯ

Постановка проблеми. Інноваційні процеси в освіті вимагають змінити принципи підготовки майбутнього фахівця і формувати у нього не тільки

професійні знання, вміння і навички, а й такі якості, як мобільність, гнучкість, комунікабельність, самостійність, здатність брати на себе ініціативу, робити вибір і нести за нього відповідальність. У зв'язку з цим реформи української вищої школи створюють соціальний інститут, що сприяє вихованню і розвитку індивідуальностей, що володіють затребуваними якостями, а також компетентностями, що допомагають вирішувати проблеми в ситуації невизначеності і багатоваріантності. Останнє передбачає безліч варіантів розвитку подій, кілька можливих рішень тієї чи іншої проблеми. Навчання творчості і формування творчого стилю професійної діяльності не може здійснюватися в ході масової підготовки. У зв'язку з цим в системі вищої освіти актуалізується проблема індивідуалізації.

Індивідуалізація процесу навчання надає осмисленість навчальних дій за рахунок можливості вибору того чи іншого типу дії, привнесення особистих смислів в навчальний процес, а також формулювання власного освітнього замовлення і бачення своїх освітніх перспектив. Бачення перспектив досить значимо для проектування і реалізації індивідуальних освітніх траєкторій студентів в умовах безперервної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Проблема професійної готовності майбутніх педагогів широко висвітлена в теорії і практиці, є предметом дослідження вчених у різних галузях сучасної науки (О. Абдулліна, Л. Ахмедзянова, І. Бех, І. Богданова, Г. Гаєвський, А. Ганюшкін, І. Зязюн, Г. Кіт, Н. Кічу, З. Куплянд, М. Ломонова, А. Ліненко, В. Орищенко, Т. Осипова, А. Семенова, Т. Суєнко, О. Цокур, О. Чебикін, О. Яцій).

Проблема визначення персонального шляху кожного учня, студента в освіті, формування індивідуальних освітніх траєкторій тих, хто навчається, представлена в психолого-педагогічних дослідженнях І. Бухтіярової І. Воронкової, Є. Клімова, Т. Ковальнової, Н. Рибалкіної, Н. Суртаєва, А. Тубельського, А. Хуторського та інших учених.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень з питань підготовки майбутніх учителів за індивідуальними освітніми траєкторіями дозволив дійти висновку, що напрацьовані матеріали потребують подальшого осмислення й аналізу.

Мета статті - проаналізувати існуючі підходи до визначення змісту ключового поняття "індивідуальна освітня траєкторія", виробити і запропонувати власні робочі трактування понять "індивідуальна освітня програма", "індивідуальний освітній маршрут" і "індивідуальна освітня траєкторія".

Виклад основного матеріалу

Поняття "індивідуальна освітня траєкторія" - складне поняття. Використання у педагогічному контексті терміна фізики має специфічний сенс і образний характер, проте, не втрачає сутнісного діяльнісного початку. Саме ідея руху та його "сліду" може бути "певним інтелектуальним задумом" (Э. Кассирер) поняття освітньої траєкторії.

Н. Суртаєва (Суртаєва, 1974) тлумачить індивідуальні освітні траєкторії як певну послідовність елементів навчальної діяльності кожного, хто навчається, з реалізації власних освітніх цілей, відповідну їхнім здібностям, можливостям, мотивації, інтересам, що здійснюється при координуючій, організуючій, консультуючій діяльності педагога, у взаємодії з батьками.

І. Бухтіярова (Бухтіярова, 2001: 108) , Є. Клімов (Клімов, 1999: 13-25) розглядають індивідуальну освітню траєкторію як вияв стилю навчальної діяльності кожного, хто навчається, відповідного його мотивації, навченості і здійснюване у співпраці з викладачем.

Індивідуальна освітня траєкторія розглядається не лише як персональний шлях реалізації особистісного потенціалу учня в освіті (позиція А. Хуторського), але й як розроблена учнем, сумісно з викладачем, програма власної освітньої діяльності, в якій відбиваються розуміння ним цілей і цінностей суспільства, утворення загалом і власної освіти, наочна

спрямованість освітніх інтересів і необхідність поєднання їх з потребами суспільства, результати вільного вибору змісту і форм освіти, відповідних його індивідуальному стилю учіння і спілкування, варіантів презентації продуктів освітньої діяльності тощо

Під індивідуалізацією освітнього процесу в широкому сенсі, з точки зору Т. Ковальнової, слід розуміти "спосіб забезпечення кожному студенту права і можливості на формування власних освітніх цілей і завдань, своєї освітньої траєкторії" (Ковальова, 2012: 35). Вибір, вибудовування і реалізація індивідуальної освітньої траєкторії дозволяють студенту розвинути саме ті якості особистості, які затребувані сучасним соціумом.

З огляду на особливості гуманітарного пізнання, які притаманні педагогічним дослідженням, ми здійснимо аналіз наявних точок зору в вітчизняній педагогіці і представимо власне трактування поняття "індивідуальна освітня траєкторія" (ІОТ). Крім того, для нас важливо визначити співвідношення цього ключового поняття з іншими, близькими йому, серед яких - індивідуальний освітній маршрут (ІОМ); індивідуальна освітня програма (ІОП); індивідуальна траєкторія розвитку (ІТР); узагальнений освітній маршрут (ООМ); індивідуальна траєкторія навчання.

У своїх роботах Т. Ковальова пропонує два поняття: "освітня програма" і "освітня траєкторія". Перше вона визначає так: "Індивідуальна освітня програма - це програма освітньої та іншої діяльності того, хто навчається, спрямована на його особистісний, професійний розвиток, розроблена і реалізована тьютором. Само на основі особистісних, освітніх, професійних інтересів, потреб і запитів" (Ковальова, 2012: 228). Автор визначення тьютором називає того, хто навчається, розробляє і реалізовує в умовах тьюторського супроводження індивідуальну освітню програму. У ролі тьютора виступає "педагог, який супроводжує розробку (побудову) і реалізацію тим, хто навчається, індивідуальної освітньої

програми" (Ковальова, 2012: 236), який працює з опорою на принцип індивідуалізації освітнього процесу.

Взаємодія тьютора і тьюторанта створює тьюторський супровід, який являє собою "рух тьютора разом з тьюторантом, особистість якого змінюється, поруч з тьюторантом, який розробляє і реалізовує свою персональну індивідуальну освітню програму; здійснення своєчасної навігації можливих шляхів, при необхідності надання допомоги і підтримки" (Ковальова, 2012: 33).

Таким чином, Т. Ковальова нерозривно пов'язує з поняттям "індивідуальна освітня програма" тьюторський супровід педагога-наставника, який надає допомогу і підтримку тому, хто навчається, але не нав'язує йому шлях подальшого розвитку. Підкреслюється роль студента як суб'єкта освітнього процесу, який виходить зі своїх власних можливостей і прагнень, розробляючи власну освітню програму. Також дослідник зазначає, що це поняття може мати відношення не тільки до сфери освітньої діяльності, що розширює його рамки.

Індивідуальна освітня траєкторія, з точки зору Т. Ковальнової, має просторово-часову характеристику. Це траєкторія індивідуального освітнього руху, "слід" траєкторії студента, який формується фіксаціями змісту його проб і досвіду, освітніх досягнень і характеристик індивідуального освітнього простору, який дає можливість педагогічного прогнозування і реалізації тьюторського проекту (Ковальова, 2012: 229).

Як ми бачимо, вищенаведені поняття пов'язані наступною логічною послідовністю: спочатку йде побудова студентом своєї індивідуальної освітньої програми, а її реалізацією виступає індивідуальна освітня траєкторія. Іншими словами, останнє поняття відображає конкретні результати того, хто навчається при реалізації індивідуальної освітньої програми. Також акцентується увага на тому, що тьюторант при реалізації своєї освітньої програми фіксує індивідуальний досвід, що включає особисті

успіхи, складності та невдачі. Саме від фіксації досвіду реалізації індивідуальної освітньої програми залежить успіх спільної діяльності студента і тьютора.

Е. Гончарова і Р. Чумічева використовують два поняття, які розкривають індивідуалізацію процесу навчання студентів: "індивідуальний освітній маршрут" і "індивідуальна освітня траєкторія". Вони не дають власне трактування першого терміну, а приєднуються до позиції дослідників С. Воробйової і Н. Лабунської: "Індивідуальний освітній маршрут - це диференційована освітня програма, яка цілеспрямовано проектується і забезпечує студенту позиції суб'єкта вибору, розробки та реалізації освітньої програми при здійсненні викладачами педагогічної підтримки його самовизначення і самореалізації" (Гончарова, 2012: 3-11).

У цьому визначенні підкреслюється, що індивідуальний освітній маршрут передбачає вибудовування освітньої програми для кожного студента. Акцентується увага на позиції того, хто навчається: він самостійно вибудовує і реалізує свою освітню програму. При цьому педагог-наставник лише допомагає йому визначитися з вибором свого шляху розвитку, а також реалізувати обраний освітній маршрут.

Дослідники впевнені, що індивідуальна освітня траєкторія у вищій освіті пов'язана з введенням в освітній процес кредитно-залікових одиниць. Порівнюючи поняття "індивідуальна освітня траєкторія" з поняттям "індивідуальний освітній маршрут", автори роблять наступний висновок: "індивідуальна освітня траєкторія - складне загальне поняття, прийшло в педагогіку з фізики. Воно володіє більш широким значенням, ніж поняття "індивідуальний освітній маршрут" " (Гончарова, 2012: 5). У зв'язку з цим вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії передбачає кілька напрямків реалізації: змістовний (варіативні навчальні плани та освітні програми, що визначають індивідуальний освітній маршрут), діяльнісний (спеціальні педагогічні технології) і процесуальний (організаційний аспект).

Т. Тимошина розглядає поняття "індивідуальна освітня траєкторія" з позицій антропоцентричного і компетентнісного підходів: "Індивідуальна освітня траєкторія студента це індивідуальний шлях в освіті, який визначається студентом спільно з викладачем, який організовується з урахуванням мотивації, здібностей, психічних, психологічних і фізіологічних особливостей того, хто навчається, а також соціально-економічних і тимчасових можливостей суб'єкта освітнього процесу" (Тимошина, 2010: 315–320).

В цьому випадку освітня траєкторія студента визначається через слово "шлях". Ми фіксуємо наступний момент: якщо Т. Ковальова визначає "індивідуальну освітню траєкторію" як "слід" траєкторії студента, то Т. Тимошина - як саму траєкторію того, хто навчається, за обраним освітнім шляхом. Другий учений вважає важливою для наставника роль грамотного педагога і психолога, який допомагає студенту вибрати оптимальний шлях розвитку. Відзначимо, що в останньому визначенні представлений перелік індивідуальних особливостей і можливостей студента. В даному випадку акцентується увага на тому, що педагог-наставник допомагає студенту вибрати свій шлях розвитку, всебічно аналізуючи його індивідуальні можливості і особливості, що може сприяти більш повній реалізації принципу індивідуалізації процесу навчання.

Т. Тимошина також зазначає, що поняття "індивідуальна освітня траєкторія" тісно пов'язане з поняттям "індивідуальний освітній маршрут". Розмежовуючи їх, вона спирається на тлумачний словник під редакцією Д. Ушакова, де "траєкторія" визначається як "шлях руху якогось тіла або точки", а "маршрут" - як "заздалегідь намічений маршрут із зазначенням основних пунктів" (Ушаков, 2008). Виходячи з цього, дослідник розглядає індивідуальний освітній маршрут як складову частину індивідуальної освітньої траєкторії. Обґрунтовується це розмежування в такий спосіб: "...

для освітніх маршрутів характерні чітко визначені часові та освітні критерії, а також етапність навчання" (Тімошина, 2010: 317).

С. Бочкарьова вводить поняття "індивідуальна траєкторія розвитку", розуміючи під нею "траєкторію студента в саморозвитку особистості з властивими їй своєрідними, неповторними рисами" (Бочкарьова, 2010: 320). Цим визначенням автор підкреслює зв'язок процесу навчання зі змінами в особистості студента. Вони проявляються в зміні структури навчальної мотивації та ієрархії мотивів; у формуванні таких ціннісних орієнтацій, як цікава робота, пізнання, продуктивне життя, освіченість, відповідальність, ефективність у справах; у формуванні готовності до саморозвитку та адекватної самооцінки. Формування адекватної самооцінки дуже важливо, оскільки критичне ставлення до себе студента дозволить йому грамотно співвідносити власні сили і можливості з завданнями різної складності і з вимогами оточуючих людей.

Тепер розглянемо точку зору Н. Лабунської. Вона пов'язує побудову освітнього шляху студента з поняттям "індивідуальний освітній маршрут". Для того щоб визначити його зміст, автор вводить більш широке поняття - "узагальнений освітній маршрут". Його вона визначає як "сукупність загальних для масиву студентів етапів, періодів, ліній, що характеризують їх просування при отриманні вищої освіти і відображають взаємодію з освітнім середовищем" (Лабунська, 2002: 84). Іншими словами, дослідник розглядає узагальнений освітній маршрут як безліч і різноманіття індивідуальних освітніх маршрутів.

Індивідуальний освітній маршрут, в свою чергу, проявляється як одна з проєкцій узагальненого освітнього маршруту і існує як варіант шляху (тип маршруту) сходження до утворення. Використання словосполучення "сходження до утворення" надає глибокий сенс індивідуалізації освітнього процесу у вузі, при якому побудова студентом свого освітнього маршруту і просування по ньому забезпечує найбільшу результативність процесу

навчання. При цьому студент не просто засвоює необхідні знання, а стає освіченою людиною в найглибшому сенсі цього слова.

Н. Лабунська відображає в змісті поняття "індивідуальний освітній маршрут" студента наступні аспекти: особистісні позиції, що показують його ставлення до вищої професійної освіти, механізми його вибору і способи отримання.

Таким чином, введення і використання автором поняття "узагальнений освітній маршрут" дозволило розкрити зміст поняття "індивідуальний освітній маршрут" з двох сторін: 1) як один з варіантів узагальненого освітнього маршруту; 2) як результат взаємодії студента з освітнім середовищем, що відображає загальне (елементи, етапи), специфічне і особливе в цій взаємодії, характерне лише для освітнього маршруту конкретного студента.

М. Гринько вводить поняття "індивідуальна траєкторія навчання", розкриваючи зміст поняття "індивідуальний освітній маршрут". Вчений під індивідуальної траєкторією навчання розуміє "особистісно-орієнтовану організацію навчальної діяльності студента у вузі, яка передбачає побудову навчально-виховного процесу в контексті реалізації індивідуальних устремлінь, вироблення життєвих стратегій, формування основ індивідуально-творчого і професійного розвитку особистості студента" (Гринько, 2011: 19). Він акцентує увагу на освітньому процесі у вузі, в центрі якого - студент. Відзначимо, що це трактування схоже з трактуванням Е. Гончарової і Р. Чумічевої поняття "індивідуальна освітня траєкторія".

Підкреслюється, що навчальний і виховний процеси є складовими частинами освіти у вищій школі. Тим самим М. Гринько розширює рамки освітнього процесу у вузі, де виховний аспект зазвичай не особливо враховується. Нерозривний зв'язок навчального і виховного процесів розкриває глибокий зміст отримання освіти на будь-якому рівні. Вироблення життєвих, а не тільки освітніх стратегій дозволяє студенту бути більш

успішним у всіх сферах життя, а сформованість основ індивідуально-творчого і професійного розвитку дають можливість студенту повністю розкрити свій потенціал.

Під індивідуальним освітнім маршрутом М. Гринько розуміє "Освоєння студентом навчальної програми з урахуванням його освітнього досвіду, рівня індивідуальних потреб і можливостей, які забезпечують вирішення його освітніх проблем" (Гринько, 2011: 19). Таким чином, індивідуальний освітній маршрут в трактуванні цього автора розкривається через реалізацію конкретних студентом індивідуальної траєкторії навчання. Вибудовуючи свій індивідуальний освітній маршрут, студент освоює навчальну програму, виходячи зі своїх можливостей і потреб. В результаті він заповнює свої освітні прогалини, отримуючи ті знання і вміння, які необхідні саме йому.

А. Туркіна починає аналіз з більш загального поняття "освітній маршрут", під яким розуміє "заздалегідь намічений шлях духовного проходження людини, пов'язаний з отриманням ним вищої освіти" (Туркіна, 2006: 68). Підкреслюється, що студент вибудовує основні етапи освітнього маршруту заздалегідь і дотримується свого плану освітнього розвитку. Вираз "шлях духовного проходження" характеризує освітній процес як розвиток особистості і духовного світу студента, а також передбачає вибудовування освітнього процесу відповідно до особистим устремлінням і бажанням.

Конкретизація відбувається у визначенні змісту поняття "індивідуальний освітній маршрут". Він розуміється як "шлях освоєння різних освітніх програм, самостійно прокладається студентом з метою самовизначення і самореалізації при здійсненні викладачем педагогічної підтримки" (Туркіна, 2006: 68).. Особливу увагу звернуто на вибір студентом необхідних йому освітніх програм з набору пропонованих і способів їх освоєння (індивідуальний темп, форми і терміни здачі необхідної звітності).

В. Богословський визначає поняття "індивідуальний освітній маршрут" як шлях сходження студента до утворення, що формується сукупністю

об'єктивних і суб'єктивних факторів і здійснюваний самим студентом (Богословський, 2000). У цьому визначенні, як і у визначенні Н. Лабунської, відзначається, що найважливішою метою процесу навчання є становлення людини освіченої у всіх сенсах цього слова, прилучення його до високої культури. Однак фактори, на основі яких студент формує свій освітній маршрут, не позначені, а характеризуються лише як об'єктивні і суб'єктивні. Таке формулювання є, на наш погляд, загальною та недостатньою для розкриття усвідомленості вибору студентом індивідуального освітнього маршруту.

На основі здійсненого аналізу різних підходів до визначення ключового і близьких до нього понять, виділення загальних і різних ознак в їх утриманні нами зроблена спроба дати робочі узагальнені визначення термінам "індивідуальна освітня програма", "індивідуальний освітній маршрут" і "індивідуальна освітня траєкторія", а також об'єднати їх логіко-смысловим взаємозв'язком.

Отже, ми будемо розуміти під індивідуальною освітньою програмою студента попередній план, складений самим студентом за підтримки педагога-наставника, його освітньої та іншої діяльності, спрямованої на особистісний та професійний розвиток; розроблений з урахуванням особистісних, освітніх і професійних інтересів, потреб і запитів того, хто навчається.

Індивідуальний освітній маршрут студента визначається нами як заздалегідь намічений їм самим шлях на основі створеної раніше індивідуальної освітньої програми; в маршруті чітко визначені часові та освітні критерії, а також етапність навчання; його побудова відбувається при здійсненні наставником педагогічної підтримки.

Під індивідуальною освітньою траєкторією студента ми розуміємо індивідуальний шлях в освіті, що вибудовується і реалізований суб'єктом освітнього процесу самостійно при здійсненні наставником педагогічної

підтримки його самовизначення і самореалізації; спрямований на реалізацію індивідуальних устремлінь, вироблення життєвих стратегій, формування основ індивідуально-творчого і професійного розвитку особистості студента.

Таким чином, виділено три рівня проектування освіти для конкретного студента. Перше і більш загальне уявлення знаходить відображення в індивідуальній освітній програмі студента. Далі конкретизація програми проявляється в розробленому індивідуальному освітньому маршруті і індивідуальної освітньої траєкторії студента. В ході реалізації індивідуальної освітньої траєкторії студента може відбуватися уточнення окремих складових частин, що включає в себе можливе коригування обраного шляху проходження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богословский В. И. Научное сопровождение образовательного процесса в педагогическом университете: методологические характеристики. СПб. 2000.
2. Бочкарёва С. М. Методы, средства и технологии в тьюторском сопровождении индивидуальной траектории развития студента // Педагогика и психология как ресурс развития современного общества : сб. ст. 2-й Междун. науч.-прак. кон. (Рязань, 7–9 окт. 2010 г.). Рязань, 2010. С. 320–325.
3. Бухтиярова И.Н. Метод проектов и индивидуальные программы в продуктивном обучении / И.Н. Бухтиярова // Школьные технологии. 2001. № 2. С. 108.
4. Гончарова Е. В., Чумичева Р. М. Организация индивидуальной образовательной траектории обучения бакалавров // Вестн. НГГУ. 2012. № 2. С. 3–11.
5. Гринько М. А. Проектирование индивидуальных траекторий обучения иностранному языку студентов педагогических вузов // Вестн.

- Адыгейск. гос. ун-та. Сер. 3: Педагогика и психология. 2011. № 3. С. 18–22.
6. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Е.А. Климов // Советская педагогика. 1999. № 4. С. 13–25.
7. Ковалёва Т. М., Кобыща Е. И., Попова С. Ю., Теров А. А., Чередилина М. Ю. Профессия "тьютор". Москва; Тверь: СФК-офис, 2012.
8. Лабунская Н. А. Индивидуальный образовательный маршрут студента: подходы к раскрытию понятия // Изв. РГПУ им. А. И. Герцена. 2002. № 3. С. 79–90.
9. Суртаева Н.Н. Нетрадиционные педагогические технологии. Пирацентрическая технология. Учебное пособие . Москва, Омск, 1974. 22 с.
10. Тимошина Т. А. Концепция выстраивания индивидуальной образовательной траектории студента // Педагогика и психология как ресурс развития современного общества : сб. ст. 2-й Междунар. науч.-практ. кон. (Рязань, 7–9 окт. 2010 г.). Рязань, 2010. С. 315–320.
11. Туркина А. В. Исследование готовности студентов к выбору индивидуального образовательного маршрута // Человек и образование. 2006. № 6. С. 68–71.
12. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка. Можайск : Буколика : РООССА, 2008.

REFERENCES

1. Bogoslovskij V. I. Nauchnoe soprovozhdenie obrazovatel'nogo processa v pedagogicheskom universitete: metodologicheskie harakteristiki. [Scientific support of the educational process at the Pedagogical University: methodological characteristics]. SPb. 2000 [in Russian].
2. Bochkaryova S. M. Metody, sredstva i tekhnologii v t'yutorskom soprovozhdenii individual'noj traektorii razvitiya studenta. [Methods, tools

and technologies in tutorial support of the individual trajectory of student development]. Pedagogy and Psychology as a resource for the development of modern society: collection of books. Art. 2nd Int. scientific-practical con. (Ryazan, October 7–9, 2010). Ryazan, 2010, pp. 320–325 [in Russian].

3. Buhtiyarova I.N. Metod proektov i individual'nye programmy v produktivnom obuchenii . [Project method and individual programs in productive training]. School technologies. 2001, Nr. 2, p. 108 [in Russian].

4. Goncharova E. V., Chumicheva R. M. Organizaciya individual'noj obrazovatel'noj traektorii obucheniya bakalavrov. [Organization of an individual educational trajectory of teaching bachelors]. Tomsk State University Journal. NGSU. 2012, Nr. 2, pp. 3–11 [in Russian].

5. Grin'ko M. A. Proektirovanie individual'nyh traektorij obucheniya inostrannomu yazyku studentov pedagogicheskikh vuzov. [Designing individual trajectories of teaching a foreign language to students of pedagogical universities]. Tomsk State University Journal. Adygeisk. state un-that. Ser. 3: Pedagogy and psychology, 2011, Nr 3, pp. 18–22 [in Russian].

6. Klimov E.A. Individual'nyj stil' deyatel'nosti v zavisimosti ot tipologicheskikh svoystv nervnoj sistemy. [Individual style of activity depending on the typological properties of the nervous system]. Soviet pedagogy, 1999, Nr. 4. pp. - 13-25 [in Russian].

7. Kovalyova T. M., Kobysheva E. I., Popova S. Yu., Terov A. A., Cheredilina M. Yu. Professiya "t'yutor". [Profession “tutor”]. Moscow; Tver: SFK-office, 2012 [in Russian].

8. Labunskaya N. A. Individual'nyj obrazovatel'nyj marshrut studenta: podhody k raskrytiyu ponyatiya . [The individual educational route of the student: approaches to the disclosure of the concept]. Izv. Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen, 2002, Nr. 3. pp. 79–90 [in Russian].

9. Surtaeva N.N. Netradicionnye pedagogicheskie tekhnologii.

Piracentriceskaya tekhnologiya. [Unconventional pedagogical technologies. Piracentric technology. Textbook]. Moscow; Omsk, 1974, 22 p. [in Russian].

10. Timoshina T. A. Koncepciya vystraivaniya individual'noj obrazovatel'noj traektorii studenta. [The concept of building an individual educational trajectory of a student]. Pedagogy and Psychology as a resource for the development of modern society: Sat. Art. 2nd International scientific - practical con. (Ryazan, October 7–9, 2010). Ryazan, 2010, pp. 315-320 [in Russian].

11. Turkina A. V. Issledovanie gotovnosti studentov k vyboru individual'nogo obrazovatel'nogo marshruta. [Study of students' readiness for choosing an individual educational route]. Man and Education, 2006, Nr. 6. pp. 68–71 [in Russian].

12. Ushakov D. N. Bol'shoj tolkovyj slovar' sovremennogo russkogo yazyka. [Large explanatory dictionary of the modern Russian language]. Muzhaysk: Bukolika: ROOSSA, 2008 [in Russian].